

Fekete Károly

Református istentiszteletünk hiányai és azok pótlása

Sokat beszélünk a reformáció áldásairól, ajándékairól, de nem szeretünk számot vetni reformátusságunk öröklött, felhalmozott deficitjeivel, és főleg nem merünk tenni az okozott veszteségek felszámolásáért, a hiányok pótlásáért. Talán kényelmességből kialakult egy kétes tradicionalizmus, amely tudni vél valamit a református korok örökségéről, de a pontos, körültekintő és következetes vizsgálódáshoz már nincs ereje, pedig a nyilvánvaló tanulságok levonása nyomán lehetne olyan változtatásokat végrehajtani, amelyek újra kifényesítenék a vállalható, ápolásra méltó, tiszta hagyományt és megteremtenék a lehetőségét a hagyományhű folytatásnak, továbbfejlesztésnek.

Fekete Károly református lelkész, tanszékvezető egyetemi docens, a DRHE Liturgiai Kutatóintézetének vezetője. Az alábbi tanulmány a Pásztor János emlékére a budapesti Ráday Kollégiumban 2008. május 8-án tartott konferencián és könyvbemutatón elhangzott előadás.

Az ún. református tradicionalizmus megnyilvánulásának egyik figyelemre méltó területe az istentiszteleti rend kérdése. Itt mutatkozik meg a legszélesebb körben az az érzékenység, amely egyrészt a változtatásokra éles reakcióban tud kitörni („Hogy merné ezt bárki megváltoztatni, hiszen ezt már gyermekkorunkban is így csináltuk, így mondtuk!?”); másrészt itt adódik a legtöbb ötletserű próbálkozás arra, hogy a tradicionalizmus eme bástyáját a „gyülekezet érdekében” önkényesen megtörje az „újító” lelkipásztor.

Az utóbbi évtizedek sok liturgiával kapcsolatos tevékenységet szültek, de manapság mégsem lehetünk elégedettek istentiszteleti rendünkkel. A liturgiai megújulás és az istentiszteletünk hiányaival kapcsolatos kérdések továbbra is jelen vannak, mindennapos gondot jelentenek.

1. A református tradicionalizmus istentiszteleti tehertételei

a.) Csoda-deficit, amely hozzájárult a spirituális kiszikkadáshoz

A felvilágosodás utáni protestantizmus a maga ésszerűsítő természetével csorbította a csodahitét, elvette a vallás vigasz jellegét. A reformáció korában a Heidelbergi Káté 1. kérdés-felelete még világosan megfogalmazta, hogy kicsoda a mi egyetlenegy vigasztalásunk életünkben és halálunkban, s a krisztológiai Szentháromságtant tükröző válaszában rámutatott arra a csodasorozatra, hogy Isten mit meg nem tett értünk, hogy tulajdonjogát kinyilvánítsa felettünk. A reformáció úgy mutatta be az Élő Istent, mint a csodálatos lehetőségek Urát és birtokosát, aki tetteivel segít felismerni övéinek, hogy az embernél hatalmasabb erővel szemben Isten nem kapitulál. Isten felette áll a földi-emberi törvényszerűségeknek. Így viselhető el az emberre nehezedő új és új veszélyeket hozó jövő.

A reformáció idejétől távolodó korszakok nagykorúvá tették a csodában hívő és a csodával együtt élő embert. A belopakodó racionalizmus megfosztotta a felnőttet attól a boldog képzeletvilágtól, amely a gyermek sajátja, s amely szerint nincs képtelenség, nincs érthetetlen, nincs lehetetlen, mert a csoda természetesen létezik. Az ésszerűsített istentisztelet és az ésszerűsített hit spirituális kiszikadást eredményezett.

Ezért égetően szükséges a lelki töltést visszanyernie istentiszteleteinknek.

b.) Visszanyesett művészetigény, amely menlevelet adott az igénytelenségre

A lekopaszított református templom önmagában még nem lett alkalmasabb térré az áhítat felkeltésére. Nem süt mindegyikről, hogy ez egy különleges hely, amely azt sugallná, hogy ebből a szakrális térből a külső világ ki van rekesztve. Tisztelet a szép számú kivételt jelentő helyeknek, de még napjainkban is sok gyülekezetben mennyi minden taszít templomainkban, amelyek olykor hidegek, kényelmetlen padozatúak, giccsesen művirágosak vagy virág nélküli színtelenségtől rideg-szürkék, áporodott levegőjűek, pormacsckásak, elnémult vagy hiányosan-hamis orgonaszótól riasztóak. S készen van a mentegetőzés: „ennyire telik...”, „jó az, hiszen falun vagyunk...”

A mennyei istentiszteletbe való bekapcsolódás földi helyszíne nem lehet akármilyen!

Az esztétikai igénytelenségre tilos ráhúzni a „mi puritán szemléletűek vagyunk” kifogást, mert az egyháztörténet puritán korszakában a nemes egyszerűség pompás templomokat, művészi orgonákat, igényes templombelsőket hagyott hátra. Ők még tudták: Isten igényességét éppen azzal szolgálják, ha mindent megtesznek az istentisztelet igényességéért.¹ Ezt az oly értékes puritán szemléletet kár eltorzítva és csökevényesítve alkalmazni. Az egyszerűség nemhogy kizárja, hanem az egyszerűség vonzza az igényességet.²

¹ Vö. Rudolf Bohren: *Böjt és ünnep — Meditációk művészetéről és aszkézisről*. (Fordította: Ablonczy László és Szabó Csaba) Lux Kiadó, Bp. 1998. 26–55.

² Csikesz Sándor szerint a református istentiszteletnek lélekben és igazságban kell megtörténnie, s ezzel kapcsolatban megállapította: „...reá kell mutatnunk ennek a két nagy követelménynek építészeti vonatkozásaira is. Az istentiszteleti hely építő anyagában, berendezésében éppúgy a léleknek és igazságnak kell uralkodnia, mint azokban, akik oda egybesereglenek. Az égi, boldogabb világot kell lelki értelemben szimbolizálnia, s viszont nem lehet egyetlen egy kódarabja sem, egyetlen egy díszítése sem, ami hazudjék, vagyis ne legyen külsőképpen is igaz. Éppen ezért a református istentiszteleti hely minden porcikája mondjon igazat. A fa ne hazudja magát vasnak, a malter ne akarja a kő és faragott márvány illúzióját kelteni, a gipsz, stukko, rabc s megannyi potemkin építészeti fogás számára tilos legyen az Isten háza. A keményfára érezett és festett puhafa a bútorok farizeusa marad. Fundamentumául kőszikla illik, s falazatául tűzben megpróbált téglá. Butortatául a keményfa szilárd komolysága. Úrvacsorai szerelvényül az egyszerű fényű nemes-érc stb. Vajha a gyülekezetben egybeseregglő tagok lelkileg szintén ilyen szilárd, erős és hűséges házai lennének a Szentlélek kegyelmének.” (Csikesz Sándor: „A református istentiszteleti hely fogalma és megépítésének irányelvei”, in *Csikesz Sándor Emlékkönyvek* 5. Sajtó alá rendezte: dr. Módis László. Debrecen 1943. 140.)

c.) Rítusok nélküliség, amely medernélküliséget eredményezhet

A rítus az a fajta áhítat, melyet érzékszerveink együttes hatásában élünk át. A protestáns ember az Isten dicsőítése, a közös ima és ének mellett vallásos eligazításért kezdett járni a templomba. A XIX–XX. század fordulójára a templom osztályteremmé változott, s az istentisztelet a hasznos ismeretek elsajátításának helyévé. Valami megint elveszett az istentisztelet lényegéből, pedig az ember belső és legmélyebb szükséglete a transzcendencia átélése, a megkülönböztetés a hétköznapoktól, a mindennapoktól, a profántól.

Az istentisztelet átélése jelenti a különlegest, amely valamiféle kollektív ki- (vagy be-) kapcsolódás. Isten közelében, a közös áhítatban felülkerekedhetünk önmagunkon és szorongásainkon. A közös ima, ének, a szertartás, a látvány ünnepélyessége és szépsége együttesen idézik elő azt az áhítatot, amely ezeken keresztül elősegíti az egyéni, szubjektív beleélést is. A racionális indíttatású újabb kori református istentisztelet megfosztotta híveit az ilyen kollektív élménytől, amely megszabadít saját kételyeinktől.

Manfred Josuttis³ úgy foglalkozik a liturgia jelentőségével, hogy felhívja a rítusok fontosságára a figyelmet. Josuttis szerint az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból, s bevezet a Szentséges világába. Megállapítja, hogy a protestáns istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan racionalista, pontosan szabályozott, semmi váratlan nem történhet benne. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak. Ugyanakkor a protestáns istentisztelet szimbolikusan szegény. Ezért fokozottan szükséges, hogy az üdvtörténet nagy fordulópontjaira emlékeztető egyházi év medrét még jobban fölfedezzük és tartalommal töltsük ki. Egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát.

d.) A bűnismeretre juttatás nem szoríthatja háttérbe a bűnbocsánat meghirdetését

A reformáció sajátosan felerősítette az egyházi-vallási szigort. A kálvinizmus-kutató Max Weber is megállapította többek között azt, hogy „az egész életmódot... végtelenül terhes és komolyan vett szabályok béklyójába” szorította a protestantizmus. A Kálvin által képviselt szigor kiterjedt az egész életvitelre, a hétköznapokra éppúgy, mint az ünnepnapokra. Megszűnt az érzelmileg hangsúlyozott bűntudat időszakos lezárulásának eszköze, a gyónás.

A feloldozás-igény, a kegyelemhirdetés igénye életfontosságú a mi gyülekezeti tagjainknak, ami nem válhat esetlegessé, hanem állandó istentiszteleti elemmé kell tenni. Az istentisztelet a megkegyelmezett bűnösök találkozása

³ Manfred Josuttis: *Die Einführung in das Leben*. Gütersloh. (1996) 2004. 85–101.

a Kegyelemmel, és pedig a megkegyelmező Úr meghívására. Ahol a bűntudat időszakos lezárulása nem történik meg, ott lelki zavarok támadnak.⁴

Az *absolutio* jelentőségét Ernst Lange domborította ki nagyon szívhez szólóan, amikor azt tanította: Az *absolutio* elengedést jelent. Az egyháznak olyan gyülekezeti tagokkal van dolga, akik nyugtalanok, letörtek, megkísértettek, bűnösök. Olyanokkal van dolga, akiket a sorsuk a kételyek és szenvedések területére űzött, vagy akik megszegték a szövetséget, akik sem a valóságnak, sem az ígéretnek nem tudnak örülni és nem tudnak bennük biztosak lenni. A gyülekezet vigasztalást jelent számukra. Nem a valóság alól, hanem a valóságra való felszabadítást. Itt megtapasztalják, hogy nincsenek kizárva a szövetségből, hiszen az Istennel kötött szövetség felmondhatatlan, mert Isten akkor is hű marad, ha mi hűtlenek leszünk. Az *absolutio*, az elengedés vigasztalás, visszatérő ünnepélyes esemény. Ez olyan ünnep, amelyet az Atya ad a tékozló fiúnak, amelyet Isten ad az embernek. A megbáztott, nyugtalan, megtört és megbántott ember díszvendég, olyan valaki, akit megtisztelnek, nem pedig megbántanak.⁵

2. A jelen társadalmi közegéből adódó istentiszteleti tehertételek

Az előző korok egyházi tehertételei még kirívóbbak és nyomasztóak, ha a bennünket körülvevő társadalmi közeg istentiszteletre ható, azzal konkuráló jelenségeit is számba vesszük. A kommunikációs hatások és technikák frontvonala igen széles és szinte mindenkit elér. Ezért is találjuk magunkat egyre többször szemben olyan elváráslistákkal az ún. „modern felfogású gyülekezeti tagjaink” szavain, biztatásán keresztül, amelyet tudva vagy öntudatlanul valamilyen társadalomban szerzett „élmény” motivál, s úgy érzi, ha ezt vagy azt az ötletet adaptálnánk az istentiszteletbe, akkor az megújulást hozhatna.

Az alábbiakban az ezredforduló társadalmának „címkeit” mint korjellemzőket ütköztetjük a hagyományos istentiszteleti gyakorlattal, mint amelyek gondolkodásra készíthetnek bennünket a jövő istentiszteletével kapcsolatban. Ha figyelmesen végiggondoljuk őket, akkor nem csak az elvetendő és átvehetetlen vonások fogalmazódnak meg, hanem sürgetőbbnek érzékeljük az önkritikát és a helyes út megtalálásának igyekezetét.

Minden „címke” egy kérdés megfogalmazására készíttet:

Konsumtársadalom — Fogyasztói-szolgáltató istentisztelet?

A konsumtársadalomban minden megvehető, minden megszerezhető. Szaporodnak a színvonalas családi eseményeket szervező irodák, amelyek videóra

⁴ Vö. Gyökössy Endre: *Életápolás*. Kálvin Kiadó, Bp. 1993. 108kk. („Ekléziogén és ekléziológén neurózis” című tanulmány).

⁵ Ernst Lange: *Chancen des Alltags. Überlieferungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart*. Kaiser Verlag, München 1984. 210–211.

kívánczó körülmények között, hangulatos díszletek és kellékek segítségével, hangulatos szövegek és zenék elhangzása közben kínálják rendezvényeiket az élet korfordulóihoz.

Ugyancsak jellemző az egyszer használatos cikkek, az eldobhatóság a konzumtársadalom világában.

Mire figyelmeztet ez bennünket? Arra, hogy egyre többször találkozunk az istentisztelettel kapcsolatban is az ilyen „fogyasztói szemlélettel”. A liturgia menetébe, az elhangzó tartalomba, a „szereposztásba és a szereplőkbe” egyre gyakrabban akarnak beleszólni a „megrendelőként” fellépő, szolgáltató egyházat kereső atyafiak. Olykor mindezt rivalizálásos alapon gondolják, s egy korábbi élményükhöz szeretnének valami „extrát” is kérni. Hogy mindezek nem biblikusak, nem teljesíthetők református felfogás szerint és nem férnek bele a liturgiai szabadságba, arról már nem is beszélek.

De vajon ebben a változtatni akarásban nincs ott valami rejtett üzenet arról, hogy az istentiszteleteink nem elég vonzóak, hívogatók és ott-tartók? Talán fogyasztathatatlannak is az avított vagy modernkedő, fölöslegesen archaizáló, túl papos vagy túl lezser lazaság végletessége miatt? Talán fogyasztathatatlannak a száraz, logikátlan, és dogmatizáló vagy a lerohanóan gyomorszájon evangélizáló, kenetteljes és kánaáni nyelvezet miatt? Mintha belőlünk egyszer is elég lenne, eldobhatók vagyunk, mert istentiszteletünk nem vonz és nem hívogat, hogy „gyere máskor is hitben ünnepelni tanulni?!”

Mire figyelmeztet ez bennünket? *Táplálóból istentisztelet szükséges, amely újra és újra nélkülözhetetlen, amely visszahív és visszavár Isten színe elé ünnepelni.*

Információs társadalom — Mennyi a hitelessége az istentiszteletnek?

A mérhetetlen mennyiségű, változó minőségű, kétes hitelességű és kontrollálhatatlan információk világában élünk. Embert próbáló és fárasztó feladat kiválogatni egyrészt azt, hogy mik azok az *alapinformációk*, amelyek fontosak, amelyeknek át kellene szólniuk a hangzavaron, túlkiabálva a többit; másrészt mik azok a *ráakódott információk*, amelyek gyengítik a lényegét, lehántandók, mert csak a göngyöleg szerepét töltik be.

Az istentiszteleten elhangzó „információk”-kal sincs másként. Ha a liturgiában és az igehirdetésben csupán bújtatottan, homályosan, sok „körettel” és körülményesen van jelen az információ, az Ige, akkor elvész az istentisztelet hitelessége. Az alapinformációt semmi nem fedheti el, ezért annak átütőnek, egyértelműnek és világos megfogalmazásúnak kell lennie. Minden istentiszteleti elem, ami körülveszi, arra kell szolgáljon, hogy ráakódás, elfedés helyett a felerősítést, a rávezetést, a mindenre átszólást szolgálja. Az igehirdetést körülvevő istentiszteleti elemeknek olyan rezonanciateret kell képezniük, amelyek a kérügma kihangzásának szolgálatában állnak.

A kétes értékű szövegek, reklámszövegek világában a hiteles szavú istentisztelet a jövő!

Szekularizált társadalom — Hogyan hozzuk vissza a kiszorítottá, idegenné vált Szent-ségest?

A szekularizációból szekularizmus lett. Vajta Vilmos már 1968-ban definiálta ezt a jelenséget: „A szekularizmus a világ ideologizálása, mely az ember feletti terrort jelenti, mivel a konkrét világot abszolúttá teszi, s ezzel pontosan azt tagadja, ami a világot világgá teszi. Az egyházasítás tendenciájával szemben áll az elvilágiasodás tendenciája, amely az egyház totális igényével szemben a világ totális igényét hirdeti.”⁶

„Az újkor totalitárius rendszerei éppen azért láttak ősellenséget a vallásban, mert azzal, hogy Istenhez kötötték az embert, kivonták őket az állam és a párt totális fennhatósága alól. Hasonló veszélyt jelenthet a vallás a modern «fasizmusokra»: a fogyasztásra, a közigazgatásra, a modern tudományra nézve is. A vallás kivonja az embert a másik ember szorításából. Erre akkor képes, ha alapidentitását éli meg: hátsó szándék nélkül Istenhez vezet az embereket, és innen segíti őket vissza, hogy eligazodjanak a világban. Ezért a keresztyén hitvallás szíve az Isten- és emberszeretet, mindkettő az önérdék keresése nélkül (Mk 12,28-34). ... Ez marad a keresztyén egyházak elsődleges feladata a változó körülmények közepette: Isten embereket elhívó erejének segítségével evangéliumi lelkületű közösségeket létrehozni, amelyek egyaránt isten- és emberközeliek.”⁷

Szentségtelen világban élünk, amely vonzóbbnál vonzóbb formában akarja minél többekkel elhitetni, hogy a XXI. század embere számára természetes a „nekünk semmi sem szent” életfelfogás. A gyenge keresztyénség sokféle álszentsége még ösztönzi és tüzei is a szentségtelenek táborát. Csak akkor válhat a keresztyénség erőssé, ha a Szent Isten tisztító jelenlétében lefoszlik róla minden álszentség, s bejárja a megszentelődés állomásait.

Az istentisztelet útkészítés kell legyen a Szent Istenhez.

Kommunikációs társadalom — Tartható-e a monologikus istentisztelet?

A kommunikációs eszköztár, arzenál széles kínálattal van jelen. Kommunikációs rendszerek működnek a globalizáció világában. Lecsökkent távolságok között élünk, s hihetetlen mértékű a dialógusgyorsaság.

A csak „szövegnyomorszerű”, egyirányú, monologizáló, a szószék magasában maradó Ige egyházaként nem csoda, ha egyre kevesebben figyelnek ránk. Isten kommunikációs csatornájaként —úgy tűnik sokszor— berozsdásodtunk, vagy egyenesen eldugultunk.

Az istentisztelet nem lehet a gyülekezet helyzetére érzéketlen, hanem az adott helyzetben gyors és hatékony igei reakcióval válaszol.

⁶ Vajta Vilmos: *Amíg időnk van*. EPMSz Basel-Budapest 1998. 76. („Istentisztelet szekuláris környekben” című tanulmány.)

⁷ P. M. Zulehner: „Igen a vallásra – nem az egyházra? Az egyház a holnap multikulturális társadalmában”, in *Az egyház a 21. században*. Szerk.: Manfred Kock. Kálvin Kiadó. Bp. 2004. 18.

Élménytársadalom — Száraz, kiégett, élmény-mentes istentisztelet?

Az élménytársadalom⁸ működtetője a piacgazdaság. A gyülekezeteink tagjait körbeveszik a bevásárló- és szórakoztatóközpontok, amelyek az élménytársadalom templomai. Az élmény-termék-kínálat egyre nő. Ehhez finanszírozás, marketing és kreativitás járul.

Az élménytársadalomban élő híveink előtt hamar lelepleződik a mi száraz, kiégett, élménymentes istentiszteletünk. *Ahhoz, hogy ez változzon, a Szentlélek erőterére van szükségünk, amely páratlan atmoszférát tud teremteni istentiszteleteinken.*

Mire figyelmeztetnek ezek a jelenségek bennünket? Versenyezzünk velük? Elkeseredjünk miattuk?

Ha az ezredforduló társadalmának „címkeit” mint korjellemzőket áttekintjük, azoknak általános „üzenetét”, működésmechanizmusát összevetve az istentiszteletre rávetülő elvárásokkal és összehasonlítva a saját istentiszteleti gyakorlatunkkal és istentisztelet-felfogásunkkal, kiderül, hogy semmiképpen nem tehetünk úgy, mintha ezek nem lennének!

A református tradicionalizmus istentiszteleti teherképei és a jelen társadalmi közegéből adódó istentiszteleti teherképek egymást erősítő vonásai miatt újra kell gondolnunk istentiszteleteink elvi-teológiai és formai-tartalmi kérdéseit.

3. Milyen legyen református istentiszteletünk?

Mielőtt az öncélú liturgizmus túlhajtásának lendülete (gépszíja) elkapná a reformereket, azelőtt meg kell fontolni és fel kell idézni reformátoraink liturgiával kapcsolatos kiinduló alapelvét, az adiaforon-gondolat lényegét. A reformáció idején bátor rendszeres teológiai és bibliai teológiai felismerések születtek, amelyek látványos gyakorlati teológiai következményekkel jártak. A közös reformátori felismerések különböző mértékben és különböző módokon jelentek meg az egyes reformátorok szolgálati helyein, tanítványi köreikben és területi hatóságukban. Ahogyan Luther—Zwingli—Kálvin teológiai nézetei között vannak hangsúlyeltolódások, ugyanúgy istentiszteletet alakító tevékenységük is különböző. Azt azonban semmiképpen nem szabad elfelejteni, hogy a reformáció istentisztelettel kapcsolatos alapelve minden reformátornál azonos. Az istentiszteleti reform kivitelezésére is vonatkozó közös alapelv: a keresztyén szabadság tételét szem előtt tartva, különbséget kell tenni az üdvösségbe vágó lényeges és az üdvösségbe nem vágó, járulékos dolgok között. Az adiaforon-gondolat megjelenése felszabadítóan hatott, s elvi-teológiai és gyakorlati-egyházkormányzói téren egyaránt tiszteletben tartották. Az egységesítési és kötelezővé tételi kísérletek (uniformizálás) ezért nem kerítették hatalmukba egyik reformátort sem. Annál inkább törekedtek az istentisztelet külső rendjénél

⁸ Az élménytársadalom analíziséhez ld. G. Schulze: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt a.M. — New York 1992.

fontosabb „*tanításban és hitben*” való egységre.⁹ Ezért az istentiszteleti alapelveket röviden és egyértelműen meg kell fogalmazni.

Formai uniformizálás helyett hozzon elvi-teológiai egységességet. Vagyis, a liturgikus megújulás ne megkötő, kizáró, hanem felszabadító istentiszteleti rendeket szüljön. Fel kell készülnünk alternatív liturgikus rendek kidolgozására. Nem kényszeríteni ott, ahol a szerteágazóbb liturgia szellemi-tárgyi-adottságbeli feltételei hiányosak, de nem gúzsba kötni ott, ahol a gyülekezetben sokféle feltétel adott a sokrétűbb, gazdagabb elemeket tartalmazó istentisztelet ünnepléséhez. A mérce ne a minimalizálás legyen, hanem a sokszínű, tartalmas istentiszteleti életre ösztönzés. Ernst Lange abban látta az uniformizálás veszélyét, hogy annak következtében elvész az egyház szituáció-érzékenysége és szituáció-közelsége.¹⁰

Ne az egyházkormányzói hiúság, hanem a teológiai felismerések alakítsák az istentisztelet rendjét. Furcsa XX. századi tapasztalat, hogy a keresztülvitt liturgiai reformokba mindig keveredett valamilyen egyéni egyházkormányzói érdek, amely felülírta az elvi-teológiai-közösségi szempontokat. El kell jönnie annak a kegyelmi állapotnak, amely a teológiai felismerések megvalósulását, kibontakozását segíti a megújuló istentiszteletért.

A készülő istentiszteleti példatár az egyműfajúság helyett kínáljon több istentiszteleti műfajt. Mivel minden alkalmunk istentisztelet-jellegű, ezért semmi sem igazán istentisztelet-jellegű. Nincs választék igazából a híveink számára, mert bár az elnevezés változik, de lényegében minden egyforma. A régebbi

⁹ Vö. W. Niesel: *Kálvin teológiája* 13.9. „Egyházi szertartások” című fejezetével. Kálvin Kiadó 1998. 160–162; H. Bullinger a különböző szertartásokról így ír a II. Helvét Hitvallás XXVII. fejezetében: „Ha a gyülekezetekben eltérő szokásokat találunk, senki se gondolja ebből, hogy azok meghasonlottak egymással. Socrates szerint lehetetlen volna minden egyháznak városonként és vidékenként minden szertartását összeírni. Egy vallás sem tartja ugyanazokat a szertartásokat, még ha róluk ugyanazt a tanítást vallja is. Mert akik ugyanazon a hiten vannak is, szertartásaikban különböznek egymástól. Ezt mondja Socrates. Manapság is, bár egyházainkban különböző szertartásaink vannak az úrvacsora kiszolgáltatására és egynéhány más dologra nézve, tanításban és hitben mégsem különbözünk egymástól, sem nem szakad meg ezáltal gyülekezeteink egysége és kapcsolata. Az efféle szertartásokban mint közömbös dolgokban a gyülekezetek mindig éltek a maguk szabadságával. Ezt ma is megtesszük. (Közömbös dolgok.) De közben vigyázzunk, hogy ne soroljuk a közömbös dolgok közé azokat, amelyek valójában nem közömbösek, ahogy egyesek a misét és a képeknek templomban való használatát is a közömbös dolgok közé szokták sorolni, pedig azok a valóságban nem közömbösek. Közömbös dolog az, (írta Ágostonnak Jeromos), ami sem nem jó, sem nem rossz, úgyhogy akár megtetted, akár nem tetted meg, az sem igazságodnak, sem bűnödnek nem számít. Ezért midőn a közömbös dolgokat összekapcsoljuk a hit megvallásával, azok nem lesznek többé szabad dolgok, amint Pál apostol kimutatja, hogy szabad húst enni, hacsak valaki nem figyelmeztet rá, hogy az bálványoknak áldoztatott, tehát tilos, mert aki effélét eszik, úgy látszik, mintha ezzel már helyeselné a bálványimádást (1Kor 8,9kk, 10,25kk).”

¹⁰ Ernst Lange: *Chancen des Alltags. Überlieferungen zur Funktion des christlichen Gottesdienstes in der Gegenwart*. Kaiser Verlag, München 1984. 58–59.

korokban több istentiszteleti műfaj volt (vö. az ún. fő- és mellékistentiszteletek rendjét) és a nyugati testvéregyházak ma is többféle rendet kínálnak fel, amelyek karakteres célkitűzést fogalmaznak meg az illető istentiszteleti műfajjal szemben.¹¹

Igehirdetés és sákramentum együttállása adja meg az istentisztelet két fókuszát. Egyik sem csupán csatlakozó istentiszteleti egység. A homiliás és sákramentumos istentisztelet kérdésében a teológiai eligazítás-kutatás egyértelmű: a két rész elválaszthatatlan. Már a két világháború között előrehaladott kutatások folytak az első keresztyének liturgikus életének feltérképezésére, amelyben E. Gaugler és O. Cullmann¹² eredményei nagy hatással voltak az istentisztelet bibliai alapjaihoz való visszatérésre. Kimutatták, hogy a homiliás és a sákramentumos rész eredetileg együvé tartozott.

Az istentisztelet egésze teremtsen meg a kötött és a szabad elemek egyensúlyát. Oscar Cullmann szerint az őskeresztyénségben a Lélek szabadsága és a liturgia kötött jellege együttesen szolgálta a gyülekezet építését. Pál mindkét elemet az *oikodomé* alá rendelte, így egyrészt a kötött részek nem szegényítették el az istentiszteletet, de nem is tették élettelené, másrészt a szabad elemek nem okoztak anarchiát és kizárták a szektásodás veszélyét.¹³

A jelenlegi református istentisztelet ki van szolgáltatva a lelkipásztor diszponáltságának, illetve indiszponáltságának. Az állandó kötött rész és az istentisztelet kötött elemei függetlenek a lelkipásztor lelki állapotától.

Az istentiszteleten jelenjen meg a gyülekezeti aktivitás. Az istentisztelet nem a lelkipásztor egyszemélyes produkciója, hanem az egész gyülekezet részvételével zajló esemény. A gyülekezet nem „közönségként”, „hallgatóságként” van jelen, hanem együtt mozog és együtt él az istentiszteleti elemek végrehajtása közben az istentiszteletet vezető lelkipásztorral. Az istentisztelet válaszelemeinél, s ahol csak lehet —megfelelő felkészítés után—, az arra alkalmas gyülekezeti tagok bevonása kívánatos. Mérlegelni kell a pszichodinamika és a kommunikáció-tudomány felismeréseit. Tanulságos megjegyezni itt, hogy az ember felfogóképességének hatékonysága R. Riess¹⁴ szerint: amit csak hall az ember, annak mintegy 20%-a marad meg. Ha az ember lát valamit, a látottak 40%-a marad meg. Ha hallott és látott is, akkor 50%-a marad meg. Ha mindez tevékenységhez kötötten történik, akkor 90%-a marad meg annak az eseménynek bennünk.

¹¹ Pl. A svájci egyházak napszaki liturgiáját mutatja be Hans-Jürg Stefan „Német-Svájc református egyházainak liturgia-reformja a XX. század második felében” című tanulmányában, *Református Egyház* 2006/5. 113–116.

¹² Vö. Oscar Cullmann: *La signification de la Sainte Cène dans le christianisme primitif. Revue d' Histoire et de Philosophie religieuses.* 1936. 1. 2–22.

¹³ Ld. Oscar Cullmann: *Urchristentum und Gottesdienst.* Zwingli-Verlag, Zürich 1944; 21950.

¹⁴ R. Riess: *Seelsorge. Orientierung, Analysen, Alternativen.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1973.

Az egyházi év komolyabban vétele. Ravasz László már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazta az alábbiakat: „Az igehirdetőnek tudnia kell, hogy bár nálunk szabad textusválasztás van és minden perikópát elvből elvetünk: az egyházi év mint az üdvtörténetnek s egyszersmind az üdvrendnek idői vetülete, kötelességünkké teszi, hogy egy egész évre igehirdetői tervet dolgozzunk ki s ezt évenként úgy állítsuk össze, hogy bizonyoságtételünk mindig új, friss, gazdag és változatos legyen.”¹⁵

Már fentebb hangsúlyoztuk: egy olyan korban, amikor összekeverednek a munkanapok és az ünnepek, amikor szétzilálódnak az ünnepi tartalmak, amikor strukturálatlan az idő, akkor még fontosabb kötelessége az istentiszteleti életnek, hogy őrizze és jelezze az idő strukturáltságát. Az egyházi év nem csak az üdvtörténeti ünnepekkel, hanem a vasárnapok rendjével is mederbe tereli az életünket, igehirdetésünket, szolgálatunkat.

Odafigyelni az örök keresztyén istentiszteleti értékekre, a kálvini alapelvekre, a protestáns ökumené gyakorlatára! Amikor liturgikus megújulásról van szó, akkor hajlamosak vagyunk csak a magyar reformátusság liturgia-történetében leragadni a hazai reformáció régmúltjában, vagy odatapadni valamelyik jól bevált rendtartáshoz. Érdemes a megújulást azzal is kiegészíteni, hogy szétnézünk az örök keresztyén istentiszteleti értékek között, hogy mérlegeljük Kálvin eredeti elgondolásait az istentisztelet rendjéről, s tájékozódunk a nemzetközi protestáns ökumené századfordulónk közelében készült liturgiái között (Hollandia, Svájc, Németország).

A Generális Konvent Liturgiai Bizottságában ezeket a szempontokat szem előtt tartva gondolkodunk és dolgozunk a liturgiai példatár összeállításán.

¹⁵ *Istentiszteleti Rendtartás a Magyar Református Egyház számára. Az Országos Zsinat 1929. évi 550. számú határozatával megállapított szöveg revíziójának tervezete. Kézirat gyanánt. Budapest 1950. 14.*